

OBLICI I KONCEPTI DEMOKRATIJE

FORMS AND CONCEPTS OF DEMOCRACY

ABSTRACT This paper presents a kind of review of some of the most common contemporary forms and theoretical concepts of democracy. Namely, democracy is a form of a social system that is most represented in contemporary society, however, this form of socio-economic organization has no unique form. In contemporary society, we can recognize several different models of democracy that have a representative form and a liberal ideological basis. The ideology of liberalism is contrary to the basic principles of democracy, however, democratic practice shows that these two conceptual forms do not mutually exclude each other, but they reaffirm a complementary relationship.

Key words: models of democracy, liberal democracy, consensual democracy, poliarchy, associative democracy, deliberative democracy.

APSTRAKT Ovaj rad predstavlja jednu vrstu pregleda nekih od najzastupljenijih savremenih oblika i teorijskih koncepata demokratije. Naime, demokratija je oblik društvenog uređenja koji je najviše zastupljen u savremenom društvu, međutim, ovaj oblik društveno-ekonomskog uređenja nema jedinstvenu formu. U savremenom društvu možemo prepoznati više različitih modela demokratije koji imaju predstavnički oblik i liberalnu ideološku osnovu. Ideologija liberalizma je u suprotnosti sa osnovnim principima demokratije, međutim, demokratska praksa pokazuje da se ove dvije idejne forme međusobno ipak ne isključuju već potvrđuju komplementaran odnos.

Ključne riječi: modeli demokratije, liberalna demokratija, konsensualna demokratija, poliarihija, asocijativna demokratija, deliberativna demokratija.

Uvod

Globalna kretanja u svijetlu gledana iz političke perspektive kao i savremena sociološka i politikološka nauka, nakon okončanja hladnog rata i napuštanja socijalističke orijentacije velikog dijela onih zemalja koji su funkcionisale u skladu sa tom ideologijom, nedvosmisleno ukazuju na dominaciju demokratije kao društvenog sistema najvećeg broja zemalja svijeta. Iako je demokratija najprihvaćeniji oblik uređenja savremenih društava, primjeri zemalja koje se nazivaju demokratskim ukazuju na nepostojanje jedinstvenog oblika demokratije ili obrasca koji bi bez izuzetka bio prisutan u svim tim zemljama. Sa druge strane i sama teorijska misao o demokratiji ukazuje na postojanje različitih pristupa i shvatanjâ demokratije koji najčešće rezultiraju stvaranjem empirijski zasnovanih ili normativnih modela. Dosadašnja istorija ljudskog društva pokazala je da su do sada postojala dva osnovna oblika demokratije: direktna i

indirektna. U pogledu poimanja direktne demokratije, postoje prilična slaganja, međutim, kada je riječ o indirektnoj demokratiji, obzirom na njene korjene, kompleksnost savremenog društva i istorijske uslove društava u kojima se razvila ili razvija demokratija, u nauci je uočljiva rasprava o njenim različitim formama i modelima.

Gotovo svi istaknuti teoretičari demokratije nastojali su da naprave klasifikaciju istorijskih i aktuelnih oblika i modela ili da konstruišu model demokratije koji bi mogao da funkcioniše kao univerzalan i koji bi pratio i ispunio sve ključne zahtjeve demokratskog ideala. Kada govori o modelima demokratije, Dejvid Held (1987), identifikuje četiri klasična modela (atinska, protektivna, razvojna i neposredna demokratija) i pet savremenih modela (kompetitivni elitizam, pluralistička, legalna, participativna i savremena ili kombinovana demokratija), navodeći da je model zapravo „teorijska konstrukcija projektovana da otkrije i objasni ključne elemente demokratskih oblika i njihovu unutrašnju strukturu i odnose“ (Held, 1987: 6). U osnovi svi ovi modeli, kao i mnogi drugi proizilaze iz tri osnovna oblika demokratije, a to su Atinska i republikanska demokratija, liberalno-predstavnička ili reprezentativna demokratija, i jednopartijska demokratija. U ovom radu ćemo se posebno baviti upoznavanjem modela i konceptata demokratije u savremenom društvu, odnosno dati njihov kratak pregled koji bi mogao biti koristan kao podsjetnik na njihove osnovne odlike.

Savremeni modeli demokratije

Predstavnička demokratija je takav oblik demokratije u kojoj građani putem izbora glasaju za svoje predstavnike u vlasti od kojih očekuju da će zastupati njihove interese i u njihovo ime upravljati zajednicom. Pojava predstavničkog djelovanja, prema Robertu Dalu (1999), veže se za srednjevjekovnu Englesku i Švedsku gdje su na skupštinu pozivani predstavnici svakog staleža. Kako se broj staleža smanjio na dva, narod i lordove, na kraju su stvorena dva doma. Ostvarivanje predstavničke prakse toga doba povezivano je sa idejom vladavine naroda, da bi se vremenom uvidjelo, uočava Dal, da njihovo povezivanje može dovesti do stvaranja jednog novog oblika demokratije. Kako su dimenzije nacionalne države ukazivale na nemogućnost sprovođenja direktne demokratije, odnosno praktičnu nemogućnost da svi građani mogu uzeti učešće u političkim odlukama, pokazalo se da demokratija jedino može postojati kao predstavnički oblik vladanja. Time je istorija pored direktne demokratije proizvela i indirektnu demokratiju. „Prva je vršenje vlasti za svoj račun i u tom smislu *direktno* vršenje vlasti, a u drugom slučaju je riječ o *kontroli* i ograničavanju vlasti“ (Sartori, 2001: 181). Podjela na direktnu i indirektnu demokratiju rezultat je kriterijuma načina vršenja vlasti od strane naroda, odnosno toga da li narod ostvaruje vlast direktno ili pak indirektno gdje se lično učešće u vlasti zamjenjuje učešćem izabranih predstavnika. Sa tog aspekta savremena demokratija ima predstavnički oblik, međutim posmatrano sa idejne strane po svojoj suštini ona je liberalna, zbog čega se savremena demokratija i naziva liberalnom demokratijom.

Liberalna demokratija je nastala u sinergiji liberalnih principa sa principima demokratije koji su po mišljenju mnogih teoretičara protivrječni. Dok je doktrina liberalizma zasnovana na zaštiti individualnih sloboda, slobodi izbora, razvoju slobodnog tržišta, dotle demokratija razvija jednakost kako u političkom tako i ekonomskom i socijalnom smislu. Baveći se fenomenom liberalizma Milan Matić (2002) primjećuje da je odnos liberalizma prema demokratiji od samih početaka bio ambivalentan „otkrivajući inherentne protivurečnosti liberalnih postulata i teškoće pomirenja načela prirodnih prava i individualne slobode sa zahtjevima napretka i jednakosti“ (Matić, 2002: 18). Naime, ekonomske slobode i slobodno tržište, smatra Matić, između ostalog proizvode monopol i koncentraciju privatne svojine, što se direktno odražava na rast stepena nejednakosti ugrožavajući ravnotežu između javne vlasti i privatne moći. Sa druge strane, nastojeći da obezbijedi jednakost građana, demokratija koči individualnu inicijativu i ograničava mogućnost slobodnog izbora alternativa u pogledu načina života. Nesaglasnost na idejnom planu javlja se i između komponente individualnih prava sa jedne strane i većinskog odlučivanja sa druge, međutim liberalna demokratija i ove elemente u praksi čini koegzistentnim, tako da se, navodi Plattner (2010) u ispitivanjima dostignute demokratičnosti ova dva elementa posmatraju u tandemu. To znači da savremena demokratija ima dvostruki karakter. Sa jedne strane ona nastoji da obezbijedi potpuni suverenitet naroda „istovremeno ograničavajući vladavinu većine, kako se time ne bi ugrozila prava pojedinaca ili manjina“ (Plattner, 2010: 84). Povezivanje različitih elemenata, liberalnih i demokratskih, uočava Hejvud, liberalnodemokratskom političkom sistemu daje hibridan karakter. „Liberalni element je izraz verovanja u ograničenu vlast; demokratski elemenat izražava privrženost narodnoj vladavini“ (Hejvud, 2005: 44).

Da su se liberalni i demokratski ideali slili u jedan jedinstveni, tvrdi Đovani Sartori (2001). „Prioritet za liberala je metod stvaranja socijalnog reda, a za demokratu stvaranje pravednog socijalnog reda“ (Sartori, 2001: 231). Liberalizam daje narodu slobodu, a demokratija ih osnažuje. Liberalizam razvija raznolikost, a demokratija teži saglasnosti. Liberalizam ustavom nastoji da ograniči moć vlasti i države i osigura građanske slobode, dok demokratija putem predstavničkog sistema omogućava osvajanje političkih funkcija na takmičarskim izborima (Hejvud, 2005). Za Plattnera (2001), ovakav odnos između liberalizma i demokratije zapravo pokazuje da tenzije među njima i nisu tako jako izražene kao što se misli i da se ove dvije idejne forme međusobno ne isključuju. U prilog toj tvrdnji on konstatuje da „filozofija liberalizma u sebi sadrži sjeme svoje demokratizacije“ (Plattner, 2001: 79).

A šta zapravo čini liberalnu demokratiju? Da bi se shvatila priroda i karakter tog demokratskog oblika i da bi se prepoznala kako priroda tako i smjer kretanja savremenih demokratskih društava neophodno je poznavati njena obilježja. U tom cilju lista od deset sledećih komponenti liberalne demokratije Lerija Dajmonda (1997) čini se dovoljno iscrpnom: 1. Kontrola države i njenih ključnih odluka i dozvola nalazi se u rukama izabranih zvaničnika, kojima je i

vojska podređena; 2. Izvršna vlast je ograničena, ustavno i autonomnom moći drugih državnih institucija; 3. Izborni rezultati su neizvjesni, sa značajnim glasovima opozicije i uz mogućnost smjene postojeće vlade; 4. kulturnim, etničkim, religioznim i drugim manjinskim grupama nije zabranjeno izražavanje svojih političkih interesa i korišćenje jezika i kulture; 5. pored partija i izbora, građani imaju još kanala i sredstava za izražavanje svojih interesa i vrijednosti; 6. pored slobode udruživanja i pluralizma, postoje i alternativni oblici informisanja kojima građani imaju neometan pristup; 7. građani imaju slobodu vjerovanja, mišljenja, diskusije, govora, udruživanja, objavljivanja, demonstriranja i peticije; 8. građani su politički jednaki pred zakonom i imaju pravo da učestvuju u političkim procesima; 9. individualne i grupne slobode su zaštićene nezavisnim, nediskriminativnim sudstvom čije se odluke sprovode i poštuju od strane svih centara moći; 10. „vladavina prava štiti građane od neopravdanog pritvora, progona, terora i mučenja i mješanja u privatni život, kako od strane države tako i od antidržavnih snaga (Diamond, 1997: 9).

Liberalna demokratija predstavlja sistem upravljanja čija je osnovna težnja da bude pravedan, međutim njeni ideali kao što su razvijanje individualne slobode, poštovanje prava drugog, tolerancija, uvažavanje i poštovanje različitosti i slično, ukazuje da na teškoću uspostavljanja saglasnosti među građanima čiji su interesi različiti. U uslovima razvijene diferencijacije interesa i potreba građana, postavlja se pitanje o čijim interesima onda treba voditi računa, naročito onda kada su međusobno suprotstavljeni. Jedno od rješenja koje se pokazalo najefikasnijim i najpravičnijim jeste odlučivanje u skladu sa interesima većine. Ovakav, većinski model odlučivanja, Lajphart ocjenjuje kao koncept „očigledno bliži demokratskom idealu 'vlдавине naroda i za narod' nego vladavina manjine koja uvažava želje manjine“ (Lajphart, 2003: 75).

Većinski model demokratije predstavlja najprihvaćeniji model demokratije u svijetu a često se naziva Vestminsterskim prema najuzornijem i najčistijem primjeru parlamentarne vladavine u Ujedinjenom kraljevstvu. Govoreći o ovom modelu demokratije Lajphart analizira najreprezentativnije primjere vestminsterskog modela u nekoliko zemalja ukazujući na više međusobno povezanih karakteristika po kojima se ovaj model može prepoznati. Naime, politički sistem u vestminsterskom modelu ima dvostranački karakter. Obje stranke su brojne i jake tako da pobjednička partija uvijek ima tijesnu većinu. Izvršna vlast je koncentrisana u jednostranačkim kabinetima koji je i najači organ sistema vlasti a u najvećoj mjeri zavisi od podrške parlamenta. Izborni sistem je većinski i disproporcionalan. Vlast je unitarna i centralizovana a prati je pluralizam „interesnih grupa koje vrše pritisak na vladu nekoordinisano i u suparničkom maniru“ (Lajphart, 2003: 85). Zakonodavna vlast je koncentrisana u jednomnom zakonodavnom tijelu i usled nepostojanja pisanog ustava, zbog čega ne postoji ni sudska revizija, sve se definiše osnovnim zakonima. Centralna banka se nalazi pod kontrolom kabineta.

Navedene odlike većinskog modela u najvećoj mjeri važe za sve zemlje koje su prihvatile ovaj model. Zavisno od društvenih specifičnosti zemlje,

model varira i prilagođava se tlu na kojem se razvija. Iako široko prihvaćena, većinska demokratija ima niz nedostataka koji je ne preporučuju kao politički model u svim demokratskim zemljama. Smatra se da većinski model dobro funkcionise i najbolje odgovara homogenim društvima u kojima je politička orijentacija svih partija veoma bliska, tako da demokratsko smjenjivanje putem izbora značajno ne narušava utvrđeni smjer društvenog razvoja, niti ugrožava interese građana. Međutim, kada je riječ o podijeljenim društvima ili pluralističkim društvima u kojima postoji veliki broj manjinskih grupa po osnovu religijskih, kulturnih, političkih, jezičkih ili nekih drugih razlika „vladavina većine nije samo nedemokratska, već i opasna, jer se manjinama trajno uskraćuje pristup vlasti; one se mogu osetiti isključenim i diskriminiranim i mogu izgubiti odanost režimu“ (Lajphart, 2003: 96). Ovakvim društvima više odgovara odlučivanje putem konsensusa odnosno dogovora u kojem bi učestvovala sve stranke koje zastupaju značajne manjine ujedinjene u širokoj koaliciji. Cilj ovog modela demokratije koji Lajphart naziva konsensualnim jeste da se izbjegne svaki mogući vid diskriminacije manjine i konstantno prevladavanje volje većine nasuprot interesima manjina. Umjesto toga konsensualna demokratija teži disperziji vlasti i poštovanju principa sporazuma i saglasnosti pri odlučivanju između svih onih strana kojih se odluke tiču. Ona teži kompromisu i pregovaranju, odnosno izbjegavanju konflikta zbog čega Lajphart smatra da je konsensualna demokratija više demokratska nego većinska demokratija. Izborni sistem konsocijacije je takav da sve značajne manjinske grupe ostvare svoj udio u vlasti a da ni jedna od njih ne dobije većinu. Konsensualni model demokratije funkcionise u nekoliko stabilnih demokratija i u tom smislu predstavlja empirijski model kao i većinski ali i normativni jer „simbolizuje način uspješnog rešavanja problema u pluralnim društvima“ (Predgovor Vasović u Lajphart, 2003: 23).

Postojanje različitih društvenih grupa sa specifičnim karakteristikama, interesima i potrebama u savremenoj demokratiji realnost je koja se ne može prenebreći. Povećanje njihovog broja, uslovljeno dijelom povećanjem prostornog obima savremenih država, zahtjeva razvoj novih institucija kojima se osiguravaju prava svim grupama i tako štiti pluralizam kao značajna odlika demokratskog političkog poretka. Smatrajući da se termin demokratija više odnosi na idealni politički i društveni sistem koji je teško ostvariv, a između ostalog polazeći od pluralističke osnove modernog društva, Robert Dal (1999) se zalaže za upotrebu termina poliarhija, koja znači vladavinu mnogih, kao adekvatnijeg za sistem koji više odgovara složenijim društvenim prilikama i karakteristikama moderne demokratije kao i njenom predstavničkom karakteru.

Poliarhija, predstavlja empirijski model demokratije za koji Dal ocjenjuje da je nastao „kao istorijski ishod napora za demokratizaciju i liberalizaciju političkih institucija nacionalnih država [...] kao zbir institucija potrebnih demokratskom procesu u širim relacijama moderne države“ (Dal, 1999: 305–306). Funkcionisanje demokratija širih razmjera podrazumijeva veću uključenost ili, kako to Dal naziva, inkluzivnost građana u politički život, odnosno snažniji

uticaj na vlast koji pored učešća na slobodnim izborima obuhvata i stalnu kritiku i protivljenje najvišim zvaničnicima. U poliarhiji to se smatra kontrolom javnih poslova, koja ne znači direktnu kontrolu sprovođenja usvojene politike od opšteg interesa, ali ipak čini „krajnje neverovatnim da vlada na duže vreme sprovodi politiku kojom se duboko vređaju interesi većine građana“ (Dal, 1999: 310). Stoga je razumljivo da poliarhijski sistem povećava stepen individualnih prava zaštićenih zakonskim normama koje ne mogu biti poništene niti povrijeđene političkim odlukama. Poliarhiju Dal (1997) ocjenjuje kao najbolji oblik demokratije nakon klasičnog. Političko takmičenje između partija i njihovih predstavnika sa jedne i odgovorno i autonomno djelovanja građana sa druge poliarhiju, prema njegovom mišljenju, čine najpotpunijim dostignućem demokratskog procesa.

Poliarhija se smatra empirijskim modelom demokratije, međutim težnja za stvaranjem takvog koncepta kojim će se moderna demokratija više približiti klasičnom modelu i prevazići neke od negativnosti aktuelnih modela predstavlja stalni izazov savremenih teorija demokratije. Jedan od novijih koncepata demokratije je i asocijativna demokratija čije su bitne odlike individualna sloboda, društvena pravda i politička participacija građana (Pavlović, 2009). Ovaj u osnovi normativni obrazac demokratije nastoji da ostvari ideal približavanja neposrednom obliku demokratije ukazivanjem na preduslove i najpogodnije uslove za što šire i aktivnije uključivanje građana u proces odlučivanja. Asocijativna demokratija izbjegava oslanjanje na državu ili tržište nalazeći potporu prvenstveno u civilnom društvu kao jednom od „ključnih aktera u demokratskom procesu“ (Pavlović, 2009: 100) i centralnoj instituciji vladavine“ na koje prebacuje državne funkcije. Društvo u osnovi čine dobrovoljna i samoupravna udruženja, odnosno asocijacije građana koje okuplja zajednički cilj i aktivnosti. Ova udruženja, grupe, volonteri i sl., navodi Kaningam (2003), predstavljaju bazu demokratske vladavine u ekonomskim i društvenim poslovima. Asocijativna demokratija ne negira ulogu države u ovom sistemu ili nekih drugih institucija. Ona se zalaže za formiranje zakonodavnih i legalnih ustanova dok su „države neophodne kako bi koordinisale poslove u društvu kao celini ili potrebe koje ne mogu zadovoljiti postojeća dobrovoljna udruženja“ (Kaningam, 2003: 232).

Još jedan normativni koncept demokratije koji se može smatrati dopunom ili konkurentom liberalnom modelu je koncept deliberativne demokratije. Deliberativna demokratija takođe nastoji da se približi idealu neposredne demokratije time što proširuje značenje jednakosti građana izraženom u stavu da „demokratija ne zahteva samo jednakost u glasanju, već isto tako jednaku i efektivnu mogućnost učestvovanja u procesu kolektivnog rasuđivanja o ključnim pitanjima političke zajednice“ (Pavlović, 2009: 101). Ovaj koncept pokušava na neki način da oživi praksu sličnu nekadašnjem forumu građana, zalažući se za formiranje takvih institucija koje bi omogućile građanima da poštujući demokratska pravila javno raspravljaju o društveno važnim pitanjima i zajednički o njima donose odluke. Naime, legitimnost neke odluke, političke mjere ili usta-

nove prema deliberativnoj ideji ne zavise u prvom redu od političkih predstavnika koji ih donose ili uspostavljaju, već od saglasnosti građana. U tom smislu, demokratski sistem je legitiman, smatra Kaningam, ukoliko omogućava raspravu građana o pojedinačnim pitanjima ali i o pravilima procesa komunikacije i rasprave. Ovim procesima se ostvaruje suština deliberativne koncepcije demokratije koja treba „da bude nešto više od glasanja i da posluži nekom drugom cilju a ne samo beleženju opredeljenja“ (Kaningam, 2003: 274).

Svi navedeni aktuelni modeli i teorijski koncepti demokratije predstavljaju pokazatelj tendencije za konstantnim usavršavanjem demokratskog oblika društvenog uređenja koji se u savremenim uslovima ideoloških, ekonomskih, vjerskih, nacionalnih, kulturnih i drugih različitosti koje karakterišu većinu današnjih zemalja pokazuje kao najadekvatniji društveno-ekonomski model uređenja neke zemlje.

L i t e r a t u r a

- Dal, R. (1997), *Poliarhija*, Beograd: Filip Višnjić.
- Dal, R. (1999), *Demokratija i njeni kritičari*, Podgorica: CID.
- Diamond, L. (1997), The end of the Third Wave and the Global Future of Democracy. *Reihe Politikwissenschaft. Political Science Series* No. 45. July. Institut für Höhere Studien (IHS). Wien. 1–56
- Hejvud, E. (2005), *Političke ideologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Held, D.(1987), *Demokratija i globalni poredak*, Beograd: Filip Višnjić.
- Kaningam, F.(2003), *Teorije demokratije*, Beograd: Filip Višnjić.
- Lajphart, A. (2003), *Modeli demokratije*, Podgorica: CID.
- Matić, M. (2002), *Liberalizam, populizam, demokratija*, Beograd: Službeni list SRJ.
- Pavlović, V. (2009), *Civilno društvo i demokratija*, Beograd: Službeni glasnik.
- Plattner, M.F. (2001), From Liberalism to Liberal Democracy, u: Diamond L., Plattner M. F. *The Global Divergence of Democracies*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Plattner, M.F. (2010), Populisam, Pluralism and Liberal Democracy, *Journal of Democracy*, January, Volume 21, Number 1, str. 81–92
- Sartori, Đ. (2001), *Demokratija šta je to?*, Podgorica: CID.
- Vasović, V. (2003), Lajphartova konsociaciona demokratija, u: Lajphart A. *Modeli demokratije*, Podgorica: CID.